

“AAN DE GENTENAARS OVERLEDEN IN KONGO VÓÓR 1908”

Verscholen achter hagen en bomen aan het uiteinde van het Zuidpark in Gent (officieel Koning Albertpark), zijn twee vrijwel onbekende monumenten te vinden. Het ene stelt Leopold II voor met als opschrift “Aan de stad Gent, de Int. Jaarbeurs der Vlaanderen, 10de Verjaring 1955”. Het andere is een horizontaal liggende stervormige steen met tussen de vijf armen van de ster een aantal namen en data. Het opschrift luidt “Aan de Gentenaars overleden in Kongo vóór 1908 - Au Gantois morts au Congo avant 1908”

De gedenksteen werd in 1936 onthuld. Het dagblad de Gentenaar van 29 juni 1936 brengt hierover uitgebreid verslag. In feite had de plechtigheid een jaar eerder moeten doorgaan, maar het feest werd uitgesteld vanwege de dood van Koningin Astrid. Heel wat oudgedienden uit de kolonie waren aanwezig samen met prominenten zoals burgemeester Vander Stegen, minister van koloniën Rubbens en de heer Valcke, goede vriend van Sir Morton Stanley. De promotor van het monument was Graaf Henri de Hemptinne, de beeldhouwer was de bouwkundige Fetu. Het werd een groot feestgebeuren dat in het stadhuis begon. Men trok vandaar in stoet naar het monument, waar de nodige redevoevingen gehouden werden. Het gebeuren eindigde in het Posthotel waar menige heildronk uitgebracht werd.

Kongo, een gebied 80 maal zo groot als België, was halfweg de 19de eeuw “Terra Incognita” voor de westerlingen. Slechts enkele ontdekkingsreizigers hadden de randgebieden doorkruist. Rond 1875 deed de eerste westerse reiziger een tocht van oost naar west. Zijn ervaring deelde hij mee aan Europese regeringen. De grootmachten Engeland, Frankrijk en Duitsland wilden elk het rijk gebied in hun macht krijgen want men wist dat de bodem vol rijkdom zat. Als twee honden voor een been vechten loopt een derde er mee weg en dat was in dit geval Leopold II, koning der Belgen. Op een conferentie gehouden in Berlijn slaagde de vorst er in dit gebied, aangeduid als de Vrijstaat Kongo, tot zijn persoonlijk bezit te maken. Kongo werd in 1908 overgedragen aan de Belgische regering. Het gebied werd omgevormd tot de Belgisch kolonie, Belgisch Kongo, die in 1960 de Democratische Republiek Kongo werd.

Het akkoord van Berlijn hield in dat iedereen vrij was om dit gebied handel te drijven, mits toelating van de vorst die een deel van de winst mocht incasseren. Vrij snel kwamen allerlei vrijbuiters het gebied binnen om zich te verrij-

ken. Hoewel heel wat avonturiers uit alle landen van Europa kwamen, was het grootste deel afkomstig uit België. Allerlei ontoelaatbare praktijken waren schering en inslag. Om de zaak onder controle te houden werd een administratie, rechtbanken en een leger, de Force Publique (FP), opgericht. Naast het onder controle brengen van de avonturiers, werd ook de slavenhandel door Arabische groepen (meestal gearabiseerde Afrikanen) bestreden en uitgeroeid.

Vele Belgische militairen werden aangetrokken om dienst te nemen in Force Publique. Meestal promoveerden ze meteen naar een hogere rang, onderofficier of officier, want de soldaten van de FP werden gerekruteerd uit de plaatselijke bevolking. Daar Leopold II alles zelf moest bekostigen en militairen hun dienst niet mochten verlaten voor een privé zaak, werden velen onder hen gedetacheerd naar het Militair Cartografisch Instituut met als officiële opdracht in Afrika metingen te doen.

Naast de militaire organisatie werd een administratie opgericht om de belastingen te innen voor de koning en voor de Vrijstaat. Agronomen werden aangetrokken om de landbouw naar Europese normen uit te bouwen en wetenschapsmensen om de bodemschatten te zoeken. Daarnaast kwamen er ingenieurs om spoorwegen te laten aanleggen. Katholiek België stuurde zijn missionarissen en zusters om zieltjes te winnen en zieken te verzorgen. Engeland stuurde zijn dominees.

Met honderden trokken ze zo via Antwerpen per schip naar Afrika waar ze een maand later toekwamen. Voor de militairen wachtte een strijd tegen opstandige inlanders en Arabieren. Velen lieten het leven. Maar ook voor de burgers was het een risicovol avontuur. Onbekende ziekten sloegen toe. Tussen 1881 en 1908 kwamen ongeveer 1500 Europeanen in Kongo om het leven, waarvan 1245 (83 %) ten gevolge van ziekten. De parasitaire aandoeningen malaria en bilharziose (toen genoemd naar het meest kenmerkende symptoom hematurie: bloed in de urine) waren de belangrijkste sterfteoorzaken. Tal van zieken werden zo snel mogelijk terug naar Europa gebracht voor verzorging, maar de grote afstand en de lange reis waren er dikwijls te veel aan. De ruwe levensomstandigheden veroorzaakten vele ongevallen. Samen met zonneslagen werden ze 75 mensen fataal. Bij de schermutselingen met Arabieren en inlanders vielen 85 militairen, terwijl een 60-tal mensen vermoord werden. Men maakt ook melding van talrijke zelfmoorden. De eenzaamheid zal hier wel aan de basis gelegen hebben, maar het was ook een middel om het lijden in te korten.

Uit Gent vertrokken ook vele jongeren. Hoeveel is niet gekend, maar we weten wel dat 66 van hen niet terugkeerden. Tussen de stralen van de ster

staan hun namen. Erik Dekeyser publiceerde in 2011 in dit tijdschrift de naamlijst samen hun laatste functies, data en plaatsen van overlijden. Van de meesten onder hen zijn details te vinden in biografieën gepubliceerd in de jaren 1912, 1932 en 1948. In die jaren werd ook een poging gedaan om via familieleden foto's te verkrijgen. Slechts één van hen, de onderluitenant Edouard de Pelichy, kreeg geen levensbeschrijving, wellicht omdat hij niet in Kongo - Vrijstaat zelf stierf (zie verder). Strikt genomen had zijn naam dan ook niet op het monument gemogen, maar de gedenksteen was een initiatief van zijn familielid Henri de Hemptinne. Blijkbaar was de verdere selectie streng. De naam van iemand als Gustaaf De Keyzer (zie artikel in GT 2011), geboren in Zulte uit een Gentse vader en al na één jaar naar Gent verhuisd, ontbreekt.

Noteren we dat de burgers (ambtenaren, commerciële agenten en enkele vaklui) net iets talrijker waren dan de militairen (34 tegen 29). Drie waren missionaris. Een klein onderzoekje naar de leeftijd van deze mensen levert een schrijnend beeld op. Van de 51 Gentse slachtoffers waarvan de leeftijd bij overlijden bekend is, haalden er 36 de dertig niet, 13 stierven als dertigers. Daarnaast restten er nog welgeteld twee veertigers. Onder degenen waarvan de doodsoorzaak gekend is, stierven twee personen bij ongevallen, een commercieel agent en drie militairen werden vermoord, één enkele militair sneuvelde en al de overigen, militairen zowel als burgers en missionarissen, 29 in totaal stierven aan besmettelijke ziekten. De tijd tussen aankomst en dood was bijzonder kort. Van de 38 bij wie dat gegeven kan achterhaald worden, stierven er 11 voor ze één jaar in het land waren, 19 voor ze vijf jaar in dienst waren en 8 hielden het vijf jaar of langer uit.

Over de meesten is verdere informatie te vinden in het Kongo-archief van het ministerie van Buitenlandse zaken. Van Leon Loys verscheen onlangs een biografie in dit tijdschrift. Maar spijtig genoeg konden we over een deel van hen bijna niets terug te vinden.

We bespreken hierna enkele personages waarvan het verhaal min of meer merkwaardig is. We proberen deze mannen uit de anonimiteit te halen. De foto's zijn afkomstig uit het werk *A nos héros coloniaux morts pour la Civilisation 1876 - 1908*, behalve de afbeelding van Edouard de Pelichy, ons welwillend bezorgd door een familielid van Georges de Hemptinne

Broers

De meest gekende van deze overledenen zijn uiteraard de gebroeders

P. BRACQ, A.-J.-F.-G.
Gand, 1863; Léopoldville, 1890.

P. WOLTERS, M.-E.-M.-G.
Gand, 1867; Moanda, 1906.

WTERWULGHE, F.-C.
Gand, 1880; Faradje, 1906.

WTERWULGHE, G.-F.
Gand, 1871; Ié, 1904.

Vandevelde. Een straat is naar hen genoemd en een standbeeld in het Citadelpark is aan hen gewijd. In vorige afleveringen van dit tijdschrift verschenen meerdere artikels over hen. Zij waren wel niet de enige.

Wtterwulghe Fernand en Georges

Georges is geboren op 24 december 1871 en overleden in Yeï op 8 mei 1904. Na de militaire school wordt hij onderluitenant bij het 3de Linie op 26 maart 1892. Hij vertrekt naar Kongo op 6 maart 1892 en wordt aan de expeditie in Hoog-Uele toegevoegd onder leiding van staatsinspecteur Le Marinel. Daarna krijgt hij het commando van de plaats Mundu waar hij gedurende 5 dagen door de 'derwisjen' (in dit geval Arabische of eerder gearabiseerde krijgers) wordt aangevallen. Hij keert op 14 mei 1896 terug naar Europa en als kapitein-commandant tweede klasse neemt hij opnieuw dienst bij de FP. Door zijn kennis van de plaatselijke bevolking slaagt hij erin om van het gebied Uele tot een welvarende zone te maken. Na een kort verblijf in België is het als commissaris-generaal dat hij het gebied van Uele en Lado ad interim overneemt. Hij zou de commandant Lahaye opvolgen die vermoord werd, als hij plots sterft in Yeï op 8 mei 1904.

Georges Wtterwulghe had twee broers, Fernand, overleden in 1906 en Henri die eveneens in Uele verbleef. Fernand werd in Gent geboren op 16 december 1880 en hij overleed in Faradje op 8 november 1906. Slechts kwartiermeester bij het 1ste Gidsen vertrekt hij op 25 december 1902 naar Kongo als onderluitenant van de FP. Gekwetst aan de arm moet hij naar België voor enkele maanden herstel. Hij keert terug op 15 oktober 1903 naar Afrika en wordt aangewezen voor het district Uele waar hij adjunct wordt van de postoverste van Dungu. Op 25 mei 1905 neemt hij het commando van Faradje in Uele. Op weg naar Yeï bezoekt hij het graf van zijn broer Georges, commissaris - generaal, overleden in 1904. Onderweg begint hij de eerste symptomen van dysenterie te voelen. Na 14 dagen intensieve zorgen door Dr. Borzini mag hij opnieuw de weg naar Faradje nemen. Eenmaal terug op zijn post overlijdt Wtterwulghe aan een hartkwaal ondanks de goeie zorgen van dr. Grenade. Hij stond op het punt om luitenant te worden bij de FP.

Missionarissen

Wolters Max

Max Wolters wordt in Gent geboren op 15 juli 1867 en overlijdt op 23 april 1903 in de kuststad Moanda. Zoon van M. Wolters - de la Kethulle, gewezen rector (1887-1891) en inspecteur-administrateur van de Gentse Universiteit, doorloopt hij de humaniora in Sint Barbara om daarna in oktober 1887 het noviciaat van Scheut aan te vangen. Hij wordt priester op 3 april 1892 en vertrekt dat zelfde jaar naar Afrika. Wolters doet zijn apostolaat in Nouvelle-Anvers en wordt daarna in Boma tot pastoor benoemd. Later vergezelt hij bisschop Van Ronslé op pastorale tocht en bezoekt hij de missies in Luluaburg, Kasai, Sint Gabriels en de Falls. Hij verblijft in het camp van Lisela. Terug in het vaderland na een verblijf van 8 jaar in Congo, keert hij op 25 april 1901 terug naar Afrika als overste van de missie Moanda-lez-Banana. Hij overlijdt plotseling aan hematurie. De Wolterslaan is genoemd naar de vader van Max.

Bracq Joseph Arthur

Zoon van Odilon en Aline Van der Eecken. Tot priester gewijd in Gent op 4 juni 1887 en tot diaken benoemd in Astene op 19 september van hetzelfde jaar. Treedt in bij de Scheutisten orde op 2 december 1888. Hij vertrekt naar Kongo op 6 juli 1890 vanuit Bordeaux aan boord van de *Ville de Maranhão* om op 15 augustus in Boma te ontschepen. Toegewezen aan de missie Heilige Maria ten Berge (Kwamouth), neemt hij de karavaanweg van Matadi naar Leopoldstad samen met E.H. De Wilde en de heer Bourdeaud'huy, lekenhulp. Slachtoffer van een zonnslag slaagt hij er nog in Leopoldstad te bereiken op 20 september waar hij kwart over middernacht overlijdt. Hij was het eerste slachtoffer onder de missionarissen van Scheut in Kongo.

Huysman Alfred

Geboren in Gent op 12 juni 1873 en overleden in de missie van Sint Antonius in Lusambo op 17 maart 1905. Opgenomen in de congregatie van Scheut in 1892 wordt hij priester op 25 juli 1898. Hij vertrekt naar Kongo de volgende 6 september. Na een verblijf in Maria-ten-Berge wordt hij in 1899 naar de missies in Kasai gestuurd. In Kanda Kanda organiseert hij de verdediging van de missie tegen de Kioko in 1900. In 1905 krijgt hij opdracht om de missie Sint Antonius te stichten in Lusambo. Hij wordt plots gegrepen door ziekte met hematurie en koorts en sterft na amper drie dagen.

Burgers

Bruggeman Jean-Antoine

Mechanicus bij de CCFC (Compagnie du Chemin de Fer du Congo). Geboren in Gent op 30 augustus 1858, overleden in Matadi op 11 november 1892.

Machinist van beroep neemt hij dienst bij de CCFC en vertrekt naar Afrika op 21 augustus 1890. Hij neemt meteen deel aan de werken van het spoor om de rotswand van Palabala aan te pakken. Het blanke personeel was zeer vermoeid door hitte en koorts. In 1892 is Bruggeman op het einde van zijn krachten. Niettemin wou hij volhouden om de nood aan machinisten te verhelpen. Ingenieur Espanet zag met angst zijn gekwalificeerd personeel steeds maar in aantal verminderen. Op 11 november gebeurt een nieuwe catastrofe. Bruggeman, die een diensttrein bestuurt die van Palabala kwam, botst bij de Leopold ravijn in een scherpe bocht met een wagon geladen met dynamiet. Een enorme ontploffing vernietigt het spoor en de berm. Talrijke gekwetsten vallen en onder de doden vindt men de toezichter Hilger van de SAB Lejeune, tien zwarte arbeiders en het totaal verhakkelde lijk van de arme Bruggeman.

Goethals Ludovic Noël

Geboren in Gent op 25 december 1873, Hij verlaat België op 6 juni 1894 om als landbouwdeskundige te werken in Nouvelle Anvers, nu Mankanza. Hij overlijdt aan hematurie op 4 april 1896.

Lanckman Desiderius Fernandus

Zoon van François en Jeanne Caluwaerts wonende Kortrijksepoortstraat. Op 24 januari 1871 in Gent geboren. Werkt eerst 4 jaar bij zijn ouders die een bedrijfje hadden van elektrische deurbellen, telegraaf en telefoon. Nadien monteur elektricien bij M. Wansele.

Na een stage bij de Compagnie des Télégraphistes de Campagne du Génie vertrekt hij op 1 december 1900 uit Antwerpen naar Boma waar hij 30 december aankomt. Hij wordt aangeduid om de lijn Leo-Evenaar te beheren maar op weg naar zijn post overlijdt hij aan boord van het schip ter hoogte van post nr. 6 stroomopwaarts van de Scierie du Chenal op 12 februari 1901. Hij was dus nauwelijks 6 weken in Afrika.

Tertzweil Charles Marie

Geboren in Gent als zoon van Ernest en Julie Marie Pickaert op 6 juli 1877. Zijn oom was Leo Tertzweil (1850-1920), industrieel, magistraat en gemeenteraadslid van Gentbrugge. Hij studeert boekhouding aan de Universiteit van Manchester en begon als boekhouder bij A. Selis, expediteur in Gent.

Tertzweil vertrekt voor een eerste term van 3 jaar op 6 februari 1898 als bediende 2de klasse en verdient 1500 Bf. Hij wordt op verschillende plaatsen vermeld: Popokabaka, Kimzamba, Tumba Many en Muene. Anderhalf jaar later op 1 augustus wordt hij bediende 1ste klasse met een loon van 2100 Bf. Hij keert terug naar België en vertrekt opnieuw op 6 juni 1901 als “sous-intendant” voor een tweede term, ditmaal met een wedde van 2400 Bf. Hij trekt naar Kivangu en Tumba. Ten gevolge van koorts overlijdt hij op 14 februari bij de François Joseph watervallen.

Van den Heuvel Georges Marie

Geboren in Gent op 24 januari 1870 als zoon van Ferdinand en Hortense Van Daele. Na tuinbouwstudies gedaan te hebben in Vilvoorde richt Georges Van Den Heuvel zijn carrière op Guatemala. Gedurende zes jaar is hij consul voor België in Coban en beheert hij een plantage in Ynupal.

Op 21 april 1900 vertrekt Georges Van den Heuvel naar Kongo als agronoom naar de Evenaarsdistrict. In deze hoedanigheid legt hij de basis van de botanische tuin van Eala. Een plotse dood onderbreekt zijn carrière op 1 juli 1901.

De oudste en de jongste

Gondry Henri

Op 9 februari 1845 in Gent geboren en overleden in Boma op 18 mei 1889. Ingenieur bij Bruggen en Wegen, administratief directeur bij de spoorwegen van de Belgische Staat. Benoemd tot staatsinspecteur scheidt hij in op 6 januari 1889 naar Kongo. Gondry is de eerste hogere functionaris van de Belgische Administratie die naar Kongo vertrekt.

Hij wordt belast met de leiding van de staatszaken, over te nemen van de ontslagnemende vice-gouverneur Ledeganck. Vanaf zijn aankomst in Boma zal de nieuwe inspecteur met hart en ziel de moeilijke taak opnemen van de politieke en administratieve organisatie van de nieuwe staat. Door een grootse ‘koninklijke gedachte’ gedreven beschrijft Gondry vol enthousiasme zijn eer-

ÉDOUARD de PELICHY (1879-1904)
officier de la Force publique de l'État indépendant du Congo

ste indrukken in een reeks brieven. Hij sterft echter op 18 mei 1889, slachtoffer van zijn werkijver.

Lefebure Ludovicus

Geboren in Gent volgens akte 1819 van het jaar 1878 en als werknemer in een hotel overleden in Matadi op 25 maart 1894, amper 16 jaar oud.

Merkwaardige gevallen

De Pelichy Edouard Marie

Geboren in Gent in de Nieuwebosstraat op 14 april 1879 als zoon van Baron de Pelichy, burgemeester van Zevegem en Alida de Meulenaere. Hij neemt dienst bij het 4de Lanciers op 4 september 1898, wordt kwartiermeester in 1900 en slaagt nadien in de examens voor onderluitenant. Hij overlijdt op 8 september 1904 aan hematurie, verergerd met geelzucht in de missiepost van de Witte Paters in Kala, ten oosten van het Tanganikameer, toen Duitse kolonie.

Opmerking

De naam de Pelechy ontbreekt in de biografieën van personen die naar de Vrijstaat Kongo trokken. Wij vermoeden dat de voorwaarden om opgenomen te worden in de koloniale biografieën zeer streng waren en dat de personen in kwestie effectief in Kongo moesten gestorven zijn. Niettemin liep hij de ziekte die hem het leven zou kosten op in dat land in dienst bij de FP als onderluitenant. Een nicht van Edouard was getrouwd met Raoul de Hemptinne. Wellicht was het monument, initiatief van Henri de Hemptinne, mede bedoeld als hulde aan deze jonge militair die eigenlijk onterecht over het hoofd gezien was.

De Smedt Jean Baptiste

Geboren in Gent (of Anderlecht) op 19 december 1853. Gewezen clairon van het 13de Linie. Na vijf jaar in de Verenigde Staten van Amerika te hebben doorgebracht treed hij in dienst van de Vrijstaat voor de duur van drie jaar van 23 oktober 1887 tot 8 oktober 1890 in de Bas-Congo. Terug in Europa verneemt hij de oprichting van de expeditie Hodister en solliciteert voor een plaats. Op 17 oktober 1891 vertrekt hij opnieuw naar Afrika en vergezelt Hodister bij

zijn tocht naar Riba-Riba. Hij sneuvelt er aan zijn zijde, gedood door de Arabieren op 15 mei 1892.

Opmerking:

Over de geboorteplaats van deze man is er twijfel. De ene biografie vermeldt Gent, de andere Anderlecht. Opzoekingen gaven geen resultaten. Indien Anderlecht de geboorteplaats is, dan staat hij onterecht vermeld op het Gentse monument.

Jeugdige overmoed

Dooms Auguste

Geboren in Gent op 17 december 1879 en overleden in Bali (Leopold II meer) op 2 mei 1904.

Dooms eindigt zijn middelbare studies in 1896 en neemt dienst bij het 5de Linie regiment. Twee jaar later is hij al sergeant. Als elite scherpschutter krijgt hij de grote prijs van het regiment. Begin 1901 wordt hij aanvaard bij de FP en scheept hij in op 16 januari in Antwerpen. Bij zijn aankomst op 5 februari krijgt hij het district van het Leopold II meer toegewezen en vertrekt uit Boma de 20ste om naar Kutu te gaan. Op 1 februari 1902 wordt hij eerste onderofficier en neemt het commando van de post Bongo. Op zending naar Bali kan hij ondanks de nakende nacht niet weerstaan aan de verleiding om op nijlpaarden te gaan jagen. Hij doodt er één van maar een andere wordt woest en breekt de prauw. Dooms wordt door het beest verslonden. Zijn boys kunnen niets doen om hem te helpen, maar kunnen ontsnappen. Hij zou op 5 februari terug naar België keren met de 'Ster van Dienst'. Een bevordering tot militair agent lag klaar voor hem op de dag van zijn overlijden.

Pierre Van Cleven
met dank aan Luc Devriese

Bronnen

Afrikaans Archief, Kleine Carmerstraat15, 1000 Brussel.
Archief Koninklijk Legermuseum, Brussel.

Literatuur

De meeste werken zijn raadpleegbaar in de Ugent bibliotheek.

Blanchart, G. et al. *Le rail au Congo Belge*, Tome I Brussel, 1890-1920, 1993.

Cornet, R.J., *La bataille du rail*, Cuypers, Brussel, 1947.

Dekeyser, E., Gustaaf Emilie de Keyser. Pioniers in Congo, Gentenaars vermeld als koloniale helden. In: *Ghendtsche Tydingen*, 2011, jg. 40 nr. 3, p. 202-209.

Ergo, A.B., *Congo Belge La colonie assassinée*, L'Harmattan, Parijs, 2008.

Ergo, A.B., *Des Bâtitseurs aux contempleurs du Congo Belge*, L'Harmattan, Parijs, 2005.

Janssens, E., *Les Belges au Congo*, Van Hille - De Backer, Antwerpen, 1911.

Koninklijk Belgisch koloniaal instituut, *Biographie coloniale belge 1948 - 1958*, Brussel.

Ligue du souvenir Congolais, *A nos héros coloniaux*, Brussel, 1931.

Lyr, R. (editor), *Nos Héros morts pour la patrie*, Van Der Elst, Brussel, 1920.

Masoin, F., *Histoire de l'Etat Indépendant du Congo* (I en II), Namen, 1912.

Van Cleven, P., Schatten op zolder en hun geschiedenis (over Léon Loys). In: *Ghendtsche Tydinghen*, 2011, jg. 40 nr. 3, 240-245.

Vanthemsehe, G., *Congo*, Lannoo, Tielt, 2008.